

Primljen: 2.10.2019.
Revidiran: 13.11.2019.
Prihvaćen: 5.12.2019.

PRILOG ANALIZI POLITIČKIH GOVORA SLOBODANA MILOŠEVIĆA (28.6.1989.) I FRANJE TUĐMANA (24.2.1990.)

Dimitrije Birač
Fakultet političkih znanosti u Zagrebu

SAŽETAK

Rad je pokušaj analize gazimestanskog govora Miloševića i Tuđmanovog govora na prvom općem saboru HDZ-a. Intencija je pokazati da što se tiče samog govora Miloševića, on nije imao za primarni cilj nasilno razbijanje Jugoslavije, kao ni međurepubličke ratove. S druge strane, rad bi trebao pokazati da Tuđmanov govor, gledajući u cjelini, nije bio proustaški. U tom kontekstu, period koji se analizira završava neposredno uoči prvih višestranačkih parlamentarnih izbora u Hrvatskoj, dakle ne obrađuje dolazak HDZ-a na vlast. Također, apstrahira se od drugih društvenih aktera, bilo u Srbiji, bilo u Hrvatskoj, posebno Srba u Hrvatskoj. Provedena analiza političkih govora nema ni na koji način za cilj relativizaciju uloge dvaju protagonista niti ih abolira od političke odgovornosti za raspad Jugoslavije i nastale ratove. Sagledavanje i analiza njihovih govora izvršena je u kontekstu vremena u kome su održani i svijesno je apstrahiran naknadni razvoj političkih događaja u Jugoslaviji. Naravno, iako govornici nisu mogli pretpostaviti koje će biti *krajnje* posljedice njihovih govora, sigurno je da su obojica, kao već iskusni političari, mogli pretpostaviti da će oni proizvesti snažni efekt i podignuti tenzije u javnom prostoru.

KLJUČNE RIJEČI: govor, Slobodan Milošević, Franjo Tuđman, SKS, SKH, HDZ

Kontakt autora:

Dimitrije Birač, doktorski student na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.
Kontakt: Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6, 10 000 Zagreb.
E-pošta: dimitrije.birac@gmail.com

1. UVOD

Ovaj rad je pokušaj analize govora dvojice političkih protagonista u procesima koji su vodili raspadu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) krajem 1980-ih i početkom 1990-ih godina. Riječ je o Slobodanu Miloševiću i njegovom poznatom govoru na Gazimestanu prilikom šestote obljetnice bitke na Kosovu polju 1389. te o Franji Tuđmanu i njegovom poznatom govoru na prvom Općem saboru Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) održanom 24. i 25. veljače 1990. u Zagrebu, uoči prvih višestranačkih parlamentarnih izbora u Hrvatskoj. Politički kontekst na koji se rad fokusira svodi se na uspon Franje Tuđmana i Slobodana Miloševića, na odnos svakog od njih prema društvenoj realnosti u kojoj su djelovali, prema političkoj stranci unutar koje su djelovali, prema cilju za koji su se borili te strategiji (i taktici) koje su poduzimali radi njegova ostvarenja. Glavni akteri me prvenstveno zanimaju kao političke persone koje djeluju politički (ne kao apsolutno moralni, nemoralni ili amoralni ljudi, zli, dobri, poštteni itd.) i njihov *modus operandi* u političkim borbama koje su vodili unutar konteksta koji promatram. Smatram da tako najbolje mogu analizirati njihova dva poznata govora. Istovremeno, rad se ne bavi političkom situacijom nakon prvih višestranačkih parlamentarnih izbora, Domovinskim ratom niti raspadom SFRJ. U tom smislu svjesno ne ulazim u analizu cjeline historijskih, političkih i ekonomskih okolnosti u Jugoslaviji, Europi (ponajviše SSSR) te svijetu (odnos SAD-a i Europe sa SSSR-om).

U radu tvrdim da Slobodan Milošević, u svom gazimestanskom govoru kao predsjednik SR Srbije, ne najavljuje velikosrpsku agresiju na ostale republike (Matković, 1999: 240, 247), niti građanski rat, nego redefiniranje jugoslavenskog političkog sistema. Međutim, podcijenio je mogućnost da će u Hrvatskoj, u datoj političkoj situaciji, pobijediti politička opcija koja će isto tako svim raspoloživim sredstvima biti spremna oduprijeti se spomenutom redefiniranju. S druge strane, tvrdim da Franjo Tuđman u svom govoru na prvoj skupštini HDZ-a kao potvrđeni predsjednik te stranke, ne zaziva Nezavisnu državu Hrvatsku (NDH) niti njegov govor smatram ustaškim (Mamula, 2000; Goldstein, 2007). Bio je to sasvim dosljedan govor uzmu li se u obzir tadašnje okolnosti, programski principi HDZ-a i Tuđmanove ideje.

Dva poznata govora sadrže i bitnu pozadinu za bolje razumijevanje tadašnje političke dinamike. Naime, u velikoj mjeri to su mobilizacijski govori. Kao tadašnji predsjednik SR Srbije, Milošević u svom govoru primarno cilja na ideološku mobilizaciju svih Srba radi postizanja nacionalnog jedinstva koje, kao političko sredstvo, služi za pokušaj ostvarenja recentralizacije Jugoslavije. S druge strane, kao tadašnji predsjednik političke stranke i budući kandidat za predsjednika SR Hrvatske, Tuđman svojim govorom primarno teži ideološkoj mobilizaciji stranačkih članova,

koja, također kao političko sredstvo, treba poslužiti za ostvarenje daljnjih ciljeva mobiliziranja Hrvata oko nacionalnog pitanja, te političke borbe za konfederalizaciju Jugoslavije. Navedeno ću pokušati pokazati ne samo opisom političkog konteksta i analizom političkog djelovanja Tuđmana i Miloševića, nego i analizom njihova govora, pritom se oslanjajući na povijesni pristup kritičke analize diskursa.

Rad ima tri dijela i zaključak kroz koje ću pokazati opravdanost svoje tvrdnje. U prvom dijelu ukratko pojašnjavam historijski pristup temeljem kojeg kasnije u radu analiziram Tuđmanov i Miloševićev govor. Drugi dio čine analiza političkog uspona Slobodana Miloševića kroz unutarstranačku borbu u Centralnom komitetu Saveza komunista Srbije (CK SKS), te analiza njegova političkog govora kao predsjednika SR Srbije na Gazimestanu. Treći dio također ima dvije cjeline. U prvoj ću se osvrnuti na politički uspon Franje Tuđmana i osnivanje HDZ-a u kontekstu tzv. hrvatske šutnje i prvih višestranačkih izbora. Zatim ću analizirati Tuđmanov govor na prvom Općem saboru stranke kao potvrđenog predsjednika HDZ-a i pretendenta na predsjedničku funkciju SR Hrvatske. U zaključku ću dati sažetu usporedbu dvaju protagonista i njihovih govora.

2. DISKURSNO-POVIJESNI PRISTUP

Povijesni pristup promatra diskurs usko vezanim za praksu, odnosno ovisnim o kontekstu, koji je ujedno i „konstruirani i konstruktivni karakter diskursa“ (Reisigl u Flowerdew i Richardson, 2017: 48: 49). Tijekom istraživanja, ovaj pristup preferira izvornost podataka koji se odnose na problem istraživanja, te se pritom u obzir uzimaju društveni, povijesni, politički, ekonomski, psihološki i drugi čimbenici koji se odnose na verbalne i neverbalne fenomene komunikacije.

Kako u radu analiziram govore hrvatskog i srbijanskog lidera, ovdje ću navesti četiri od ukupno deset osobina koje karakteriziraju koncept diskursa historijskog pristupa:

- „Diskurs je društveno konstituirana, ali i konstitutivna semiotička praksa.
- S obzirom na društveno konstitutivni karakter, diskurs predstavlja, kreira, reproducira i mijenja društvenu stvarnost.
- Diskursi se nalaze unutar (političkog, ekonomskog itd.) polja djelovanja... Polja djelovanja (*Field of Action*) čine okvire diskursa.
- Diskursi se razvijaju oko socijalnih problema, a problemi postaju polazišta argumentacije. Argumentacija je verbalni (dijelom i vizualni) i kognitivni obrazac rješavanja problema. Ovi obrasci okružuju tvrdnje o istini i/ili tvrdnje o normativnoj ispravnosti“ (ibid.: 51-52).

U istraživanju, koje je ponajviše kvalitativno, možemo se rukovoditi planom prakse koji smo usvojili radi postizanja određenog društvenog,

političkog, psihološkog ili lingvističkog cilja (Reisigl i Wodak u Meyer i Wodak, 2016: 33). To se naziva strategijom, a diskurzivna strategija unutar historijskog pristupa je peterostruka: nominacijska, predikacijska, argumentacijska, perspektivizacijska te mitigacijska i intenzifikacijska (Reisigl u Flowerdew i Richardson, 2017: 52).

Budući da od svih vrsta političkog djelovanja, politički tekstovi i govori nose najveći rizik da ih se pogrešno protumači, posebno razmatra li ih se *post festum* i izvan konteksta, ne mogu dovoljno naglasiti važnost društveno-političkog konteksta za analizu političkih govora.¹

Slijedeći neizostavni element historijskog pristupa jest već spomenuto polje akcije. Polje akcije ukazuje na segment društvene realnosti koja konstituira okvir diskursa (Reisigl i Wodak u Meyer i Wodak, 2016 : 28). Ukupno postoji osam polja akcija, ali za moj rad i njegovu svrhu vrlo su bitna dva polja koja izdvajam:

a) formiranje javnog stajališta, mnijenja i volje, a koje uključuje više „političkih (pod)žanrova“: press konferencije, intervjui, predsjednički govori, uvodni i nastupni govor, komemorativni govor, masovni mediji itd.;

b) formiranje stava, mnijenja i volje unutar političke stranke, a koje uključuje više „političkih (pod)žanrova“: stranački program, stranačka deklaracija, govor na stranačkoj konvenciji, jubilarni stranački govor itd. (ibid.: 29).

Unutar prvog polja može se analizirati predsjednički govor Slobodana Miloševića na obilježavanju, sjećanju (komemoraciji) šest stoljeća od bitke i poraza na Kosovu polju. Osim toga, uloga masovnih medija (ponajprije srbijanskih, tada već pod potpunom kontrolom Miloševića) izuzetno je važna u tom pogledu. S druge strane, analizu govora Franje Tuđmana može se implementirati u drugo polje, posebno zato jer se radi o uvodnoj riječi na prvom kongresu stranke, a koji je Tuđman označio kao povijesni jer je to bio, kako je i sam tada rekao, „prvi skup neke hrvatske demokratske stranke nakon punih pola stoljeća“ (Tuđman, 1995a: 63).

¹ „Za diskursno-povijesni pristup jezik nije snažan samo po sebi – on je sredstvo da se dobije i zadrži moć (vlast) preko upotrebe moćnih ljudi, te je izraz odnosa moći“ (Reisigl i Wodak u Meyer i Wodak, 2016: 26). Kao što ću kasnije pokušati pokazati, izgleda mi da ova tvrdnja vrijedi više u slučaju političkog uspona Miloševića, a onda i njegovog gazimestanskog govora, nego u slučaju Tuđmana. Jedan od razloga jest i taj što se Milošević uspinjao partijskim birokratskim aparatom koji je već bio sveoubuhvatan, onipotentan, dok je Tuđman ‘svoj’ aparat morao stvarati. Pritom je manje važno jesu li veći dio tog aparata nastao tako što su Tuđman i njegova stranka apropiirali hrvatsku partijsku infrastrukturu. Bitna je činjenica da su se oni izborili da dođu u situaciju u kojoj je takva apropijacija bila moguća i izvediva. Podsjećam čitatelja da se u ovom radu bavim periodom do višestranačkih izbora.

3. UNUTARSTRANAČKA BORBA U SAVEZU KOMUNISTA SRBIJE I USPON SLOBODANA MILOŠEVIĆA

Miloševićev uspon 1980-ih obilježila je fraza o jedinstvu Saveza komunista Srbije. S druge strane, kako piše povjesničar Aleksandar Miletić, cjelokupni historijsko-politički kontekst SR Srbije u kojem se razvijao i djelovao Slobodan Milošević suštinski je bio obilježen dugogodišnjim recentralizacijskim nastojanjima srbijanske političke elite (http://www.yuhistorija.com/serbian/jug_druga_txt01c3.html). Miletić pokazuje da su ta nastojanja, od ličnosti Draže Markovića, preko Ivana Stambolić pa do Slobodana Miloševića, bila dvosmjerna – prema saveznoj razini i prema dvjema pokrajinama SR Srbije (ibid.). S ovim zadnjim su ta stremljenja poprimila po sistem destruktivni i konačni karakter.

Ivan Stambolić je kao *protege* Miloševića smatrao da je u takvom trenutku partiji potreban čovjek poput Miloševića, iako je istovremeno vjerovao da ga može kontrolirati. Uz pomoć jednog od najbližih Titovih suradnika, generala u mirovini Nikole Ljubičića, u to je uvjerio i partijsku vrhušku. Politički važan događaj u usponu Miloševića bila je Osma sjednica CK SKS održana 23. i 24. rujna 1987. Milošević je u to vrijeme već više od godinu dana predsjedao SKS-om i početkom te godine u travnju održao jedan od svojih ključnih govora. Partijskim delegatima na Kosovu koji su se žalili, a i sami prenosili žalbe tamošnjih Srba o lošem tretmanu i poteškoćama u suživotu s Albancima, Milošević je poručivao: „Ali ja vam ne predlažem da ostajući trpите, izdržavate i podnosite stanje kojim niste zadovoljni. Naprotiv. Treba da ga menjate... Cela je Jugoslavija sa vama. Nije reč o tome da je to problem Jugoslavije, nego je Jugoslavija i Kosovo. Jugoslavija ne postoji bez Kosova!... Jugoslavija i Srbija neće dati Kosovo!“ (Milošević, 1989: 144, 146).

Politolog Dejan Jović tvrdi da je Osma sjednica predstavljala konsolidaciju politike i smjera započetih godinu dana ranije, to jest politike „jedinstva i odlučnosti“ (Jović, 2008: 2, 20).² Značaj Osme sjednice bio je u tome što je „samo učvrstila već postojeće dominantne trendove u srpskoj politici, trendove koji su prevladali samim izborom Slobodana Miloševića na čelo SK Srbije, ali je također i konsolidirala njegovu većinu, te eliminirala svaku

2 Zapravo vrlo se često te godine, a posebno tog rujna spominjalo „jedinstvo“, sad partije, sad same Srbije. Pa tako kaže Ivan Stambolić u izlaganju Skupštini SR Srbije da je jedinstvo Srbije važno za Jugoslaviju (Politika, 15.9.1987.: 1), pa je onda na Osmoj sjednici spomenut jedinstven stav partijskog rukovodstva da je „neophodno jedinstvo u rukovodstvu i članstvu Saveza komunista Srbije“ (Politika, 25.9.1987.: 1). Vidi se, dakle, da je jedinstvo proklamirao i državni i partijski vrh. Pitanje je bilo samo hoće li državni vrh podrediti sebi partijski vrh, ili će sam biti podređen. Kao što znamo, nakon Osme sjednice, a posebno u prosincu 1987., partijski vrh (Milošević) je pobijedio.

ozbiljniju konkurenciju unutar same partije“ (ibid.: 32).³ To bi značilo da Jović za prekretnicu Miloševićevog uspona uzima Deseti kongres SKS na kojem je ovaj izabran za predsjednika.

Kako bilo, Osmo sjednica je, osim očite konsolidacije moći i vlasti Miloševića, imala najmanje još dvije posljedice. Prvo, smijenivši Dragišu Pavlovića, „predsedništvo Gradskog komiteta SK Beograda postalo je krajem 1987. najснаžnije uporište Slobodana Miloševića u učvršćivanju vlasti unutar SK Srbije“ (Nikolić, 2016: 164).⁴ Drugo, definitivno je napušten koncept konsenzusa, zamijenjen konceptom „preglasavanja“ te se intenziviralo „čišćenje partije od onih koji su na krivoj strani“ (Jović, 2008: 59).

Nakon te 1987. politički uspon Miloševića se nastavlja, a strelovito raste njegova popularnost u Srbiji⁵, te sve više i među dijelom Srba izvan Srbije. Savezni vrh nimalo ga ne doživljava kao opasnost, pa ga u neku ruku i podržava. Razlog se možda krije u činjenici da Milošević usprkos revolucionarnom rječniku u tom trenutku nije išao za revolucioniranjem partijske birokracije. Tako i admiral Branko Mamula piše da je na prijelazu 1985./86. referendum Saveza komunista Jugoslavije (SKJ) „pokazao da je većina članstva za reforme, a većina rukovodećih partijskih struktura protiv“ (Mamula, 2000: 71).

U svibnju 1989. Milošević je postao predsjednikom SR Srbije te će na toj funkciji dočekati obilježavanje šestote obljetnice Kosovske bitke.

3.1. GOVOR NA GAZIMESTANU 28. LIPNJA 1989.⁶

Dinamiku događaja koji su vodili do Gazimestana sažeo je Mamula: „9. jula 1988. godine oko hiljadu Srba i Crnogoraca s Kosova dolazi u Novi Sad

3 Inače, zanimljiva Jovićeva teza i u vezi same organizacije Osme sjednice (u kontekstu svečane sjednice CK SKJ radi obilježavanja 50. obljetnice Titova dolaska na čelo partije) jest da je Milošević planski spojio navedenu obljetnicu i Osmu sjednicu, da bi se predstavio ne samo kao sljedbenik Tita uopće, nego kao sljedbenik „mladog, revolucionarnog i odlučnog Tita“ (Jović, 2008: 45, 49).

4 Učvršćivanje Miloševićeve vlasti moglo bi se svesti na „politiku četiri koraka. Prvim je trebalo osigurati ‘jedinstvo SK Srbije’, drugim ‘jedinstvo Srbije kao države’, trećim ‘jedinstvo SKJ’, a četvrtim ‘jedinstvo Jugoslavije kao države’“ (Jović, 2008: 48, 49). Do trećeg i četvrtog koraka Milošević nije stigao, jer je pokušaj njihove realizacije vodio raspadu zemlje i ratu.

5 Vrhunac je doživio 1989., upravo uoči obljetnice Kosovske bitke. „Svugdje se mogao vidjeti njegov lik, na pravim fotografijama ili na slikama izrežanim iz novina, zauzimao je počasno mjesto u izlozima, automobilima i autobusima, kafićima i restoranima, tvornicama i uredima. Malo-pomalo je njegov portret zamjenjivao Titov u službenim zgradama, tako da je 1989. portret ...osnivača druge Jugoslavije, bio skoro nestao iz Srbije“ (Hartmann, 2002: 61).

6 Napomena: za razliku od Tuđmanovog govora, govor Miloševića u pisanom obliku nisam uspio pronaći pa su citati s portala Telegraf.rs (<https://www.telegraf.rs/vesti/politika/3076109-ovim-govorom-na-gazimestanu-1989-milosevic-je-ustolicen-kao-vodja-srba-koje-je-poveo-u-ponor-video>).

da izrazi nezadovoljstvo politikom vojvođanskog rukovodstva. Tri mjeseca kasnije, 5. oktobra održava se treći po redu protestni miting u Novom Sadu, a 6. oktobra Predsjedništvo Pokrajinskog komiteta SK Vojvodine podnosi kolektivnu ostavku. Masovni mitinzi u Titogradu i Kolašinu održani su 20. i 21. augusta protivu političkog rukovodstva Cme Gore. Nakon tri mjeseca protesti se ponavljaju i 27. novembra policija se razračunava s radnicima Nikšićke željezare kod Žute grede, a 10. i 11. januara 1989. Pod pritiskom masovnog mitinga u Titogradu aktualno rukovodstvo Crne Gore podnosi ostavke. Vodeće ličnosti Kosova... smjenjeni su 17. novembra.1988. Započinju masovne demonstracije Albanaca. U februaru 1989. organiziraju štrajk rudara...“ (Mamula, 2000: 120).

Dakle, Gazimestan je trebao biti politički vrhunac ne samo Miloševićevog uspona, s tim da je na tom vrhuncu jasno planirao ostati još dugo, nego i ‘događanja naroda’ u Srbiji. Bitka na Kosovu polju dogodila se 1389., a tadašnji poraz srpskog srednjovjekovnog carstva označio je njegov kraj i „uspostavljanje skoro pet stoljeća otomanske vladavine. Od tog dana Srbi obilježavaju taj tragičan datum, ne slaveći toliko poraz koliko junačku ‘žrtvu’ naroda koji se borio ‘za slobodu i krst časni’, i koji je prolio svoju krv braneći posljednju utvrdu kršćanstva pred muslimanskim osvajanjem Europe“ (Hartmann, 2002: 58).

Sam događaj na u Gazimestanu bio je pomno planiran.⁷ Određen je organizacijski tim, na čelu s tadašnjim predsjednikom vlade, a na raspolaganju su bili svi državni resursi, od vojske i policije, do državnih poduzeća i komunalnih službi (<https://arhiva.nedeljnik.rs/velike-price/portalnews/sve-tajne-gazimestana-89-senta-je-drzao-ruku-na-pistolju-a-patrijarh-german-nije-imao-vino-za-obred/>). Naravno, svi srbijanski mediji iscrpno su pratili ovaj događaj, koji je televizija pokrivala uživo. Točno u podne sletio je helikopter s Miloševićem i „spustio ga pred milijun Srba“ (Hartmann, 2002: 57). Među njima bili su gotovo svi veleposlanici (osim američkog, Warrena Zimmermanna), republičko rukovodstvo, savezno rukovodstvo (osim Stipe Šuvara) i dr.

Kako će se kasnije vidjeti, događaj je imao izuzetnu političko ofenzivnu konotaciju, a daleko manje komemorativnu.⁸ Prvo, kako je Milošević već

7 „...moć ili vlast diskurzivno nije realizirana samo kroz gramatičke forme, nego i putem kontrole društvenog događaja od strane pojedinca, putem žanra teksta ili putem regulacije pristupa specifičnim javnim sferama“ (Meyer i Wodak, 2016: 26). Ivan Čolović u svojoj analizi Miloševićeva govora nalazi mogućnost da je „reditelj tv prenosa unapred dobio tekst Miloševićevog govora, da bi mogao da na ovoj način pokaže podudarnost glasa vođe sa glasom naroda, a nije isključeno ni to da su tekst govora imali prilike da pročitaju i partijski aktivisti koji su snabdevali publiku parolama i transparentima i uzvikivali slogane“ (<https://pescanik.net/tako-je-govorio-milosevic/>).

8 Zato su srbijanske vlasti dobro pazile da na Gazimestanu ne bude toliko „pročetnička egida“ koja se javljala prije 28. lipnja 1989., i koja će se javljati odmah poslije u Kninu. Naime,

u ožujku uspostavio srpsku „prevlast nad dvjema pokrajinama ukidajući njihovu autonomiju“, čekao je ovu godišnjicu da obilježi svoj uspjeh (ibid.: 59). I drugo, možda zbog daljnjeg pridobivanja nacionalista ili pak stvaranja saveza sa srpskom pravoslavnom crkvom, a možda i oboje – na gazimestanskoj proslavi bili su prisutni „srpski pravoslavni patrijarh German i čitav niz popova u crnim mantijama, kojima je prvi put nakon pedeset godina komunizma bilo dozvoljeno da obave liturgijski obred prigodom jedne službene svečanosti“ (ibid.: 58).

U tom kontekstu, bilo bi dobro vrlo kratko kontekstualizirati odnos Miloševića i srbijanske inteligencije budući da su se njeni stavovi ogledali u većem dijelu Miloševićeva kasnijeg diskursa. Međutim, da taj odnos nije bio jednostavan, uvjerljivo pokazuje Jasna Dragović-Soso. Dugogodišnje nastojanje inteligencije u smjeru borbe za radikalnije rješavanje nacionalnog pitanja kao i za demokraciju, zaustavljeno je pred „novom dilemom“. Posebno nakon ljeta 1988. Milošević je spojio, i to vrlo efikasno, nacionalno pitanje i prividnu demokratizaciju (Dragović-Soso, 2002: 206). Pokrenuo je liberalizaciju kulturne scene, otvorio medijski prostor ključnim ljudima srbijanske inteligencije, između ostalih i Dobrici Čosiću. Također je preuzeo presudne dijelove njihove retorike. Tako je „emigraciju Srba s Kosova definirao kao ‘posljednji genocid 20. stoljeća’“, a za njihovu mobilizaciju okrivio tadašnju politiku i institucije da nisu zaustavile „teror nad njima“. Ustvrdio je i da postoji sveopća apatija u ostatku Jugoslavije prema pitanju Kosova (ibid.: 210, 211, 212.). Ipak, „brak između Miloševića i članova inteligencije“ nije bio odnos između „istomišljenika“, posebno jer je njihovo zbližavanje s Miloševićem označavalo i „abdikaciju njihove uloge kao moralne savjesti društva i pravih predstavnika svoje nacije“ (ibid.: 208).⁹ Srbijanska inteligencija je imala presudnu ulogu u kreiranju nacionalističkog diskursa (neovisno o uzrocima samih nacionalističkih tendencija), koji je onda Milošević s vremenom prihvatio, ali na način koji je odgovarao njegovim političkim ciljevima. S druge strane, inteligencija se priklonila Miloševićevoj politici nacionalnog jedinstva, nasuprot suštinskoj demokratizaciji i tako pridonijela odgodi stvarne političke pluralizacije za niz godina.

Analizu govora Slobodana Miloševića podijelit ću na tri dijela. Prvo ću navesti makrostrukturu, zatim ću govor obraditi tablično kroz diskurzivne strategije unutar historijskog pristupa, a na kraju ću navesti suštinu govora s nekim opaskama kako ih ja vidim.

rukovodstvo Srbije tada je procijenilo da im nije u interesu pokazivati radikalizam i „kokarde“ (Danas, 18.7.1989.: 12).

9 Na tom tragu Dragović-Soso ukazuje i na jedan od postjugoslavenskih mitova o tome da su SANU i srbijanska inteligencija bili „mozak nove srbijanske politike“ Miloševića (Dragović-Soso, 2002: 220).

Miloševićev govor na Gazimestanu sadrži ukupno 1.660 riječi, što je kao što ćemo vidjeti, dobrih tri puta, odnosno pet pisanih stranica manje od Tuđmanovog govora.¹⁰ Govor je trajao nekih šesnaest minuta, što je zapravo ponešto duže nego kad bi se čitao u normalnim okolnostima. Naime, već sa snimke vidljivi su dinamika i odnos između publike i Miloševića. Milijunska publika u svom ritmu često i prekida Miloševićev govor, ili ga barem ne prati koliko bi on to htio, pa onda mora usporiti, zastati da bi mogao nastaviti. Milijunski auditorij i nešto sporije čitanje Miloševiću daju mogućnost da ostvaruje čest kontakt s publikom, čime se na svoj način doima dominantnim, ali i bliskim publici. I obrnuto, njegovo sporije čitanje omogućuje mu da ne gleda konstantno u papir. Vrlo samouvjereno i odlučno nastupa, a rečenice su mu kraće. Koliko god na momente bile besadržajne ili demagoške, na svakih nekoliko mjesta Milošević izaziva reakciju publike te tako podiže atmosferu.

Na Gazimestanu Milošević je najviše puta spomenuo „Srbiju“, „Srbe“, „srpski“, pa „narod“ i „narodni“ i „Kosovo“, „kosovski“. Pregled ostalih riječi nalazi se u tablici 1.

Tablica 1: Izgovorene riječi u govoru Slobodana Miloševića

Izgovorene riječi	Broj
Srbi, Srbija, srpski/a	37 (oko 2%)
Narod, narodni/a	22 (1.3%)
Kosovo, kosovska/i	18
Istorija, istorijski/a	15
Bitka	12
Nesloga	9
Jugoslavija, jugoslavenski/a	9
Sloga	4
Ukupno riječi u govoru:	1.650

Govornika je publika nekoliko puta prekidala aplauzom, a evo i kod kojih rečenica:

- „Sticajem društvenih okolnosti, ovaj veliki šestostogodišnji jubilej Kosovske bitke dogodio se u godini u kojoj je Srbija, posle mnogo godina, posle mnogo decenija, povratila svoj državni, nacionalni i duhovni integritet.“
- „Zaslugom svojih vođa i političara i njihovog vazalnog mentaliteta čak su se zbog toga osećali krivim pred drugima, pa i pred sobom. Tako je bilo decenijama, godinama. Evo nas danas na polju Kosovu

¹⁰ Times New Roman 12 (1.5); radi usporedbe.

da kažemo – da više nije tako“ (u tom trenu je započelo skandiranje „Slobo, Slobo!“, op. D.B.).

- „I nema zato u Srbiji pogodnijeg mesta, od polja Kosova, da se kaže da će sloga u Srbiji omogućiti prosperitet i srpskom narodu i Srbiji i svakom njenom građaninu, bez obzira na nacionalnu ili versku pripadnost.“
- „Šest vekova kasnije, danas, opet smo u bitkama, i pred bitkama. One nisu oružane, mada i takve još nisu isključene. Ali bez obzira kakve da su, bitke se ne mogu dobiti bez odlučnosti, hrabrosti i požrtvovanosti. Bez tih dobrih osobina koje su onda davno bile prisutne na polju Kosovu.“

S druge strane, kod sljedeće značajne izjave, publika nije reagirala:

- „Socijalizam kao progresivno i pravedno demokratsko društvo pogotovo ne bi smelo da dopusti da se ljudi dele nacionalno i verski. Jedine razlike koje se u socijalizmu mogu da dopuste i treba da dopuste su između radnih i neradnih, između poštenih i nepoštenih. Zato su svi koji u Srbiji žive od svog rada, pošteno, poštujući druge ljude i druge narode – u svojoj Republici.“

To je vrlo zanimljivo budući da je ovdje ipak spomenut, neovisno o izvornoj i osobnoj motivaciji govornika, socijalizam kao pravedno demokratsko društvo, u kojem se ljudi ne dijele nacionalno i vjerski. Ili publika više ne vidi socijalizam kao svoj sistem, ili onaj sistem koji je tada egzistirao, a pod nazivom socijalizma, nije smatrala pravednim i demokratskim. Jedno je sigurno – dok publika na Kosovu polju reagira na nacionalističke i mitološke poruke, univerzalne rečenice o socijalizmu i demokraciji doživljava u potpunosti ravnodušno.

Milošević je govor završio s „Neka večno živi uspomena na kosovsko junaštvo! (Živjela!) Neka živi Srbija! (Živjela!) Neka živi Jugoslavija! (Živjela!) Neka živi mir i bratstvo među narodima! (Živjela!).“

Prelazim sada na analizu Miloševićeva govora kroz diskurzivne strategije unutar historijskog pristupa. Analiza je izražena u tablici 2.

Tablica 2: Govor Slobodana Miloševića, diskurzivne strategije

Diskurzivne strategije (govor Slobodana Miloševića)	Svrha
<p><i>Nominacijska</i> Kako se osobe, predmeti, pojave, događaji, procesi i radnje jezično nazivaju i spominju u određenom diskursu?</p>	<p><u>Društveni (politički) akteri:</u> <i>Kolektiv: Srpski narod (Srbi) – država Srbija</i></p> <p><u>Objekti, fenomeni, događaji:</u> <i>Kosovska bitka – 600-godišnja obljetnica</i></p>

<p><i>Predikacijska</i></p> <p>Koje se karakteristike ili kvalitete pripisuju društvenim akterima, predmetima, pojavama, događajima, procesima i radnjama spomenutima u diskursu?</p>	<p><u>Društveni (politički) akteri:</u> <i>Srpski narod (Srbi) – država Srbija: nesloga, nejedinstvo, izdaja, razne podjele, neravnopravnost nacionalnih odnosa, ropstvo</i></p> <p><u>Objekti, fenomeni, događaji:</u> <i>Kosovska bitka: poraz ili pobjeda, povijesna činjenica ili legenda, odlučujući događaj za kasniju sudbinu srpskog naroda, simbol nesloge i izdaje</i></p>
<p><i>Argumentacijska</i></p> <p>Koji su argumenti korišteni u diskursu?</p>	<p><u>Tvrdnje (argumenti) istine:</u> <i>Ako će biti sloge, suradnje i ozbiljnosti, Srbija će biti uspješna država. Ravnopravni i složni odnosi među jugoslavenskim narodima su neophodan uvjet za opstanak Jugoslavije, njen izlazak iz krize, i pogotovo neophodan uvjet za njen ekonomski i društveni prosperitet. Naša glavna bitka danas odnosi se na ostvarenje ekonomskog, političkog, kulturnog i uopće društvenog prosperiteta.</i></p> <p><u>Tvrdnje (argumenti) prava:</u> <i>U pamćenju srpskog naroda ta nesloga je bila presudna za gubitak bitka i za zlu sudbinu koju je Srbija podnela punih pet stoljeća. Šest stoljeća kasnije, danas, opet smo u bitkama, i pred bitkama. One nisu oružane, mada i takve još nisu isključene. Ali bez obzira kakve da su, bitke se ne mogu dobiti bez odlučnosti, hrabrosti i požrtvovnosti. Pre šest stoljeća Srbija je ovde, na polju Kosovu, branila sebe. Ali je branila i Evropu. Ona se tada nalazila na njenom bedemu koji je štitio evropsku kulturu, religiju, evropsko društvo u cjelini.</i></p>

<p><i>Perspektivizacijska</i></p> <p>Iz koje su perspektive te nominacije, atribucije i argumenti izražavani?</p>	<p><u>Ideološke perspektive (kao socijalist):</u> Socijalizam kao progresivno i pravedno demokratsko društvo pogotovo ne bi smio dopustiti da se ljudi dijele nacionalno i vjerski. Jedine razlike koje se u socijalizmu mogu dopustiti... su između radnih i neradnih, između poštenih i nepoštenih.</p> <p><u>Nacionalističke perspektive (kao vođa Srba):</u> A to što su u ovim prostorima veliki narod, nije nikakav srpski greh, ni sramota. To je prednost, koju oni nisu koristili protiv drugih. Ali moram da kažem ovde, na ovom velikom, legendarnom polju Kosovu, da Srbi tu prednost što su veliki nisu nikada koristili ni za sebe.</p> <p>Zaslugom svojih vođa i političara i njihovog vazalnog mentaliteta čak su se zbog toga osećali krivim pred drugima, pa i pred sobom. Tako je bilo decenijama, godinama. Evo nas danas na polju Kosovu da kažemo – da više nije tako.</p> <p><u>Državno-političke perspektive (kao predsjednik SR Srbije):</u> Sticajem društvenih okolnosti, ovaj veliki šestostogodišnji jubilej Kosovske bitke dogodio se u godini u kojoj je Srbija, posle mnogo godina, poslije mnogo desetljeća, povratila svoj državni, nacionalni i duhovni integritet. Igrom istorije i života izgleda kao da je Srbija baš ove 1989. godine povratila svoju državu i svoje dostojanstvo da bi tako proslavila istorijski događaj iz daleke prošlosti koji je imao veliki istorijski i simbolički značaj za njenu budućnost.</p>
<p><i>Mitigacijska i intenzifikacijska</i></p> <p>Jesu li pojedine izjave otvoreno artikulirane, jesu li pojačane ili ublažene?</p>	<p><u>Mitigacija:</u> Srbi kroz čitavu svoju istoriju nisu nikada osvajali i eksploatisali druge.</p> <p><u>Intenzifikacija:</u> Kosovska bitka – jedna od najvećih bitaka tog doba; Nesloga i izdaja na Kosovu pratit će srpski narod kao zla kob kroz čitavu njegovu povijest; nepravедno napaćena zemlja Srbija</p>

Posljednja razina analize govora tiče se njegove suštine, odnosno poruka koje je Milošević upućivao srbijanskoj, jugoslavenskoj, ali i inozemnoj javnosti. Milošević je publiku najprije podsjetio na samu Kosovsku bitku 1389. i značaj kakav je za daljnji tijek povijesti imao taj poraz. Zatim detektira, neovisno o tome je li istina ili legenda kako i sam kaže, razloge kosovskog poraza. Nakon toga poručuje da se baš na ovu obljetnicu podudara njegov i napor SR Srbije da te uzroke historijskog poraza i pada „srpskog naroda“ prevladaju, kako bi ova zemlja napokon izašla iz društveno-ekonomske krize, kako bi njeni stanovnici (neovisno o vjeroispovijesti i naciji) živjeli bolje, uživali prosperitet. Ako se možda ranije Srbija i dala ograničavati u svojoj želji da joj bude bolje, službeno, od trenutka šestote obljetnice Kosovske bitke, Milošević u njeno ime javno poručuje da je s tim završila. Na kraju opominje sadašnje i potencijalne neprijatelje prosperitetne i snažne države Srbije, ali i poziva njene prijatelje i saveznike, dajući do znanja pritom da se ni u tom procesu stvaranja narodne sloge, kao jedine formule za uspjeh, ni on, ni sama Srbija neće sudržavati od svih raspoloživih sredstava.

Izdvojio bih tri poruke iz Miloševićevog govora. Prva poruka tiče se jedinstvene SR Srbije koja je „posle mnogo godina, posle mnogo decenija, povratila svoj državni, nacionalni i duhovni integritet“.¹¹ Ovom izjavom Milošević podvlači aktualni i borbeni narativ Kosovske bitke, umjesto komemorativnog. Što se njega tiče, Srbija više ne pristaje da bude manje ravnopravna od ostalih republika unutar Jugoslavije.¹² Jasno, on nikad nije dijelio politički stav da najveća i najmnogoljudnija republika unutar Jugoslavije zbog historijskih razloga ne može biti u potpunosti ravnopravna inače ostale republike *ipso facto* postaju manje ravnopravne. Jedinstvena, obnovljena Srbija znači da je povratila kako Kosovo tako i Vojvodinu i da, na primjer, u saveznom vrhu ima unaprijed prevagu, pri čemu se razvija težnja za majorizacijom umjesto za konsenzusom.

Druga poruka izražena je sada već njegovom poznatom izjavom o oružanim bitkama. Ponovit ću citat: „Šest vekova kasnije, danas, opet smo u bitkama, i pred bitkama. One nisu oružane, mada i takve još nisu isključene. Ali bez obzira kakve da su, bitke se ne mogu dobiti bez odlučnosti,

11 Inače baš ovu rečenicu apostrofira Lovrić kad konstatira da je čitavoj manifestaciji „više do trijumfalizma, nego do pijeteta“ i da to vraćanje integriteta „u sadašnjim prilikama najveći broj Albanaca doživljava kao svoj nacionalni poraz“ (Danas, 4.7.1989.: 10). Mamula je direktniji: „Revizija republičkog ustava 28. marta 1989. g. prihvaćanjem Amandmana na Ustav SR Srbije popraćena je masovnim demonstracijama na Kosovu kada je poginulo dvadeset dvoje demonstranata i dva milicionara, uz veliki broj povrijeđenih“ (Mamula, 2000: 97).

12 U siječnju te godine za jedne novine eksplicitno je kazao da „srpski narod više ne dopušta da bude osvojen i ugnjetavan pa se zato nekima čini da je agresivan, primitivan i opasan“ (Milošević, 1989: 311).

hrabrosti i požrtvovanosti. Bez tih dobrih osobina koje su onda davno bile prisutne na polju Kosovu.“

Naknadno je iz ove rečenice iščitavana namjera i upozorenje za sve ratove koji će doći. Neki autori smatraju da se ta rečenica nije *nužno* odnosila na skoriju budućnost i krvave sukobe.¹³ Meni Miloševićeva poruka izgleda nešto drugačije. Smatram da je ona značila kao što je i pisalo „oružane bitke“, ali, u tom trenutku, ne bitke u smislu ratnih sukoba, a kamoli rata između republika, nego u smislu lomljenja bilo kakvog otpora pri realizaciji postavljenih ciljeva. Jasno, to u krajnjem slučaju može voditi i ratu, ali ponavljam, u tom trenu smatram da je Milošević precjenjivao svoju snagu i shodno tome isključivao je svaku mogućnost nastanka otpora koji se ne bi dao slomiti.

Pogledamo li neke od njegovih ranijih izjava, posebno te godine, dobit ćemo širu sliku. Tako on na Dvadesetj sjednici CK SKJ (dakle, na saveznoj razini!) početkom 1989. eksplicitno govori da se građani spontano okupljaju na ulicama jer ništa nisu mogli „uraditi redovnim putem, institucionalno“ te da se i ovdje pokazuje tendencija ljudskog društva, da „ono što ne može da se promeni institucionalno, a nužno je da se promeni jer ljudima teško pada i dugo traje, mora da se promeni vaninstitucionalno“ (Milošević, 1989: 327).¹⁴ Onda poentira da rješenje postojeće krize sigurno neće „doneti procedura, njene sitne i krupne zamke, mala i velika lukavstva, intrige i smicalice. Rešenje će doneti politika za koju se opredelila većina naroda ove zemlje, *institucionalno i vaninstitucionalno, statutarano i nestatutarano, na ulici i unutra, populistički i elitistički, argumentovano i neargumentovano...* (ibid.: 333, kurziv D.B.).¹⁵ Kao što se može vidjeti,

13 Tako recimo Jović: „Većina biografija Slobodana Miloševića naglašava... posebno rečenicu da bitke nisu isključene ni u budućnosti. Ta se njegova rečenica često uzima kao ‘dokaz’ Miloševićevih ratobornih ambicija, a ponegdje čak i kao priznanje da je već tada Milošević planirao neki rat ili sukob većih razmjera. Međutim, o bitkama Milošević govori sasvim otvoreno već i... malo manje od dvije godine prije Gazimestana. I drugi partijski i državni lideri iz tog vremena, bez obzira slagali se ili ne s Miloševićem, upotrebljavaju pojam ‘bitke’ i ‘sukobi’ bez većih razmišljanja“ (Jović, 2015: 51). Ali i Čolović: „u Miloševićevom govoru reč ‘bitka’ ima i metaforično značenje, kakvo ona često ima u političkoj retorici komunističkih lidera iz tog vremena – ali poenta njegovog govora o budućim bitkama je mesto gde on nagoveštava mogućnost ‘oružanih bitaka’, koje teško mogu biti bitke u prenosnom smislu, tako da je s razlogom to mesto bilo shvaćeno i tumačeno kao poziv na osvetu i pretnja ratom“ (<https://pescanik.net/tako-je-govorilo-milosevic/>).

14 To što je ove ‘spontane’ proteste na ovaj ili onaj način poticao SKS ne mijenja na stvari jer masovni protesti ne mogu biti uspješni ako ne postoji objektivni razlog masovnog nezadovoljstva.

15 Ne treba zanemariti ocjenu Puhovskog s kraja 1988. kad je obrazložio zašto misli da Miloševićeva retorika podsjeća na staljinističku. Jer ona zbori ovako: „...činjenica da nismo realizirali naš program rezultat je otpora onih koje moramo skršiti. Što više zaostaje naš program, to više imamo otpora te je to veća potreba za našom političkom akcijom“ (Nedjeljna Dalmacija, 11.12.1988.: 5).

ovdje je riječ prije svega da se slomi otpor na bilo koji način, radi rješavanja postojeće društvene krize. Ono što Milošević nije mogao predvidjeti jest da će zaista postojeću impotenciju hrvatskog komunističkog rukovodstva zamijeniti vrlo potentno nacionalističko rukovodstvo, čija sposobnost pružanja otpora u potpunosti mijenja dinamiku političkih procesa. Međutim, to je tema za drugi rad.

Konačno, treća poruka, koja je ostala gotovo nezamijećena u gazimestanskom govoru jest odustajanje od klasnog u korist nacionalnog pitanja. To se, na primjer, moglo naslutiti iz Miloševićeva intervjua u lipnju 1988. kad je apostrofirao u prvom licu množine 1918. „kada smo formirali Jugoslaviju“ (ibid.: 221). Svakom komunistu ili članu Saveza komunista, a da ne govorim o rukovodećem kadru, bila je jasna i klasna razlika između prve i druge Jugoslavije. Izjednačavajući jednu s drugom, valjda na bazi nacionalnog pitanja, Milošević je tu misao doveo do vrhunca upravo na gazimestanskom govoru. Jer, jedinstvo Srbije nije samo ostvarivo prisvajanjem pokrajina, odnosno teritorija. Jedinstvo u ovom slučaju ostvaruje se i na ideološkoj razini, i kroz drugačiji povijesni narativ – očito je jedinstvo društvenih klasa, među njima nema razlike jer su na istoj strani, na strani Srbije. Tek u tom smislu onolika prisutnost srpske pravoslavne crkve prestaje biti iznenađenje. I političko savezništvo te vrste moguće je tek kad se, oportunistički, klasno pitanje podredi nacionalnom.

Inače, govor po sebi ima određene mane, pun je demagogije, ali naravno milijunski auditorij to ne zanima. On kao takav nije istraživač ili novinar da secira rečenicu po rečenicu i traži smisao, nego je on mobiliziran kako organizacijom tog velebnog događaja, tako i samim, odlučnim i beskompromisnim tonom govora. Posebno jer su proklamirani ciljevi prosperitet, dostojanstvo, boljitak. Na primjer, Milošević odmah u početku naglašava da je „danas teško reći šta je u Kosovskoj bici istorijska istina, a šta legenda. Danas to više nije ni važno.“ Međutim, on cijeli govor gradi upravo na istini koju sam konstruirao. Dakle, auditoriju govori da nije važno kako stoje činjenice, jer on nove činjenice derivira iz poruke koju mu želi nametnuti. Ili: „U tom duhu mi danas nastojimo da gradimo društvo – bogato i demokratsko. I da tako doprinesemo prosperitetu svoje lepe, i u ovom trenutku nepravedno *napaćene zemlje*“ (kurziv D.B.). I još: „U pamćenju srpskog naroda ta nesloga je bila presudna za gubitak bitke i za zlu sudbinu koju je Srbija podnela punih pet vekova.“

4. FRANJO TUĐMAN I HRVATSKA DEMOKRATSKA ZAJEDNICA

Za razliku od Miloševića koji je kao tipični partijski čovjek (neovisno o tome što je godinama radio u privredi) svoj uspon temeljio na birokratskom mehanizmu SKS-a, Tuđman je svoj političko-opozicijski uspon na

neki način mogao zahvaliti nesposobnosti birokratskog mehanizma Saveza komunista Hrvatske (SKH).

U okolnostima porasta srpskog nacionalizma krajem 1980-ih, sve se više razvijao prostor i za političku mobilizaciju hrvatskog nacionalizma.¹⁶ Tadašnji hrvatski politički vrh pozivao je na jednak pristup u borbi s nacionalizmom svih strana (Marijan, 2016: 465). Političke poruke ovog i sličnog tipa išle su u korist Tuđmanu i njegovim istomišljenicima, demonstrirajući im slabost partije zapravo.¹⁷

Svoj odgovor na društveno-političku krizu, HDZ je ponudio u obliku prijedloga konfederalizacije, što je poduprto naizgled ekonomskim rezoniranjem – upozoravalo se na postojanje odljeva deviza iz Hrvatske i nemogućnosti razvijanja slabo razvijenih krajeva, u kojima su dobrim dijelom živjeli Srbi.

Budući da je Tuđman bio osnivač i lider HDZ-a, njegovi su teorijsko-ideološki pogledi presudno utjecali na programske dokumente HDZ-a i političku propagandu. Tako je već u *Nacrtu programskih osnova Hrvatskog narodnog i socijalističkog pokreta iz 1977.* pisao da se „prilikom svakog razgovora i pregovora o stvaranju novih oblika višenacionalne zajednice na ovom području, mora poći od toga da Hrvatska može biti samostalna. U protivnom bi Hrvatska unaprijed bila osuđena biti u podređenom položaju“ (Tuđman, 1995b.: 340). Tri godine kasnije (20. siječnja 1980.) u jednom intervjuu za njemačku televiziju izjavio je da bi „konfederacija rješavala ta životna pitanja koja bi značila suverenost hrvatskog naroda na svakom od područja društvenog života“ (ibid.: 365).¹⁸ Zatim u nacrtu proglašen pod naslovom *U ime prigušene Hrvatske (1985./86.)* Tuđman zaključuje „da je zajednica između povijesno samobitnih naroda – u kakve spadaju i srpski i hrvatski i slovenski... moguća jedino kao dobrovoljni

16 Novinarica Jelena Lovrić dobro je primijetila: „Već odavno Hrvatska nije bila tako politizirana i tako jedinstvena kao posljednjih dana. To može biti ohrabrenje ali i opasnost. Treba se bojati da će se na valu otpora nacionalističkom huliganstvu sada probuditi i jačati hrvatski nacionalizam... O hrvatskom rukovodstvu sada ovisi kako će se stvari dalje razvijati: hoće li ono djelovati dovoljno čvrsto, sigurno i ohrabrujuće kako se u hrvatskom narodu, koga je zahvatio strah, ne bi otvarao prostor nacionalizmu...“ (Danas, 18.7.1989.: 12). Ponašanje rukovodstva tih mjeseci 1989. demonstrira povjesničar Davor Marijan (v. Marijan, 2016: 461, 463, 466 i 466).

17 „Tadašnje hrvatsko vodstvo nije bilo u stanju oblikovati djelotvoran odgovor na Miloševiću politiku... Čelni ljudi u Hrvatskoj, koji su zauzeli najistaknutije položaje nakon sloma Hrvatskog proljeća, nisu se isticali većom inicijativom i uglavnom su djelovali bez želje da pomete postojeći sustav jugoslavenske socijalističke federacije“ (Barić, 2005: 32, kurziv D.B.).

18 Dalje na stranicama 413. i 414. Tuđman daje svoje viđenje kako je Hrvatska iskorištavana s konačnom svrhom privrednog razvoja ne-hrvatskih krajeva Jugoslavije. Ovo je viđenje kasnije ušlo, kao što se vidi, u HDZ-ove dokumente.

(konfederativni) savez njihovih nacionalnih država“ (ibid.: 660).¹⁹ Nakon dobivanja putovnice i odlaska u Sjevernu Ameriku, Tuđman je održao izlaganje na Sveučilištu u Torontu 19. lipnja 1987., na temu *Povijesne pretpostavke samoodređenja naroda i integracije svijeta*. Ovim izlaganjem je opet naglasio suverenost kao najvažniji zahtjev, ali sada u razrađenoj formi. Prema Tuđmanu u ovom vremenu kada se odvija „suvremena integracija svijeta, koja upućuje sve narode na što tješnju suradnju“ nije ključno ostvaruje li neki narod sva svoja „suverena prava u potpuno neovisnoj vlastitoj državi ili u širim ili užim zajednicama“. Najvažnije je da on može „sam, svojom neometanom voljom prosuditi“ što želi temeljem svog nacionalnog interesa (Tuđman, 1995a: 24).

Ipak, treba naglasiti da je neovisno o razradi prijedloga o konfederaciji, glavni cilj Tuđmana i HDZ-a bila samostalna Hrvatska i da su taj cilj planirali realizirati bilo direktnim bilo zaobilaznim putem (konfederacijom) – ovisno o društvenim prilikama.

4.1. UVODNI GOVOR NA PRVOM OPĆEM SABORU HDZ-A 24. I 25. VELJAČE 1990. – KONTROVERZE OKO NDH

Nakon zakazanog datuma za prve višestranačke izbore, političke stranke krenule su s predizbornim pripremama, pa tako i HDZ. Kao službeni, ali i simbolički skup na kojem bi se dogovorili svi preduvjeti za daljnje funkcioniranje stranke posebno za nadolazeće izbore, organiziran je prvi kongres stranke. U Koncertnoj dvorani „Vatroslav Lisinski“ u Zagrebu 24. i 25. veljače 1990. održan je Prvi Opći sabor HDZ-a. Kako su Hrvatski socijalno-liberalni savez i Hrvatski demokratski savez, na primjer, održali svoje skupštine 1989., odnosno prije službenih registracija kao političke stranke, HDZ je onda mogao naglašavati da je ova skupština zapravo prva skupština jedne demokratske stranke u Hrvatskoj nakon 45 godina.

Kako bilo, u Lisinskom je bilo prisutnih 1.760 delegata, 297 građana-promatrača, 320 gostiju i 54 novinara (Glasnik HDZ, ožujak 1990: 7). Nije se loše podsjetiti da je manje izaslanika bilo na zadnjem kongresu SKJ, mjesec dana ranije. Je li to bila svojevrsna poruka hrvatskim komunistima ili su ovim brojem izaslanika htjeli kreirati atmosferu oduševljenja, jedinstva, masovnosti, pitanje je za neki drugi rad. U svakom slučaju, dvorana je bila puna i na snimkama se može vidjeti, unatoč raznim ekscesima, možda i političkom neukusu – da su Tuđman i njegovi ljudi postigli cilj.

¹⁹ To je drugačije izrazio na jednom predavanju u Švedskoj: „Povijest je dvojbeno odgovorila da se jugoslavenska državna zajednica ne može održati na pretpostavkama supremacije jedne nacije, tj. srpske hegemonije“ (Tuđman, 1995b: 738). Dosljednost Tuđmana oko konfederacije (koja naravno nema previše veze s osjećajima nego s političkom kalkulacijom) zanimljivo je i detaljno opisana u članku Dejana Jovića gdje analizira dinamiku slovensko-hrvatskog prijedloga konfederacije 1990. (v. Jović u Cohen i Soso, 2008).

HDZ je na tom skupu izgledao ozbiljno i, što je još važnije, vrlo prijeteće uoči izbora.

Na saboru su se redali govornici, više ili manje uspješni, direktni pa čak i vulgarni²⁰, ali glavni akter bio je Tuđman koji je održao i ključni govor. Tuđmanov nastup na prvom općem saboru stranke, smatram, ipak treba sagledati u čisto političkom kontekstu: kako pripremiti i mobilizirati stranku (dakle, članstvo) za nadolazeće izbore ali, što je još važnije, za period poslije izbora, jer HDZ u onim okolnostima nije kalkulirao oko izbornih šansi, nego je išao na sve ili ništa; zatim kako hrvatske iseljenike privoljeti za taktičku opciju konfederacije umjesto samostalne Hrvatske, te kako s njihovim imućnijim dijelom realizirati buduće investicijske politike, to jest dogovoriti uvjete pod kojima bi oni uložili svoj novac u Hrvatsku.

Analizu Tuđmanovog govora podijelit ću na tri dijela kao i kod analize Miloševićevog govora.

Tuđmanov govor napisan ima 5.200 riječi i petnaest stranica²¹. Čitanje ovog govora trajalo je dobrih pola sata budući da je Tuđman nešto brže čitao i veći dio vremena zapravo gledao u papir, ne prema publici. Na dijelu snimke se to vrlo jasno vidi, a to i dodatno objašnjava brzinu čitanja. Naime, vrlo je teško čitati gotovo bez zaustavljanja, bez pravljenja kratkih pauza i pritom gledati u publiku, doživjeti je. Stoga političari koji svoj govor čitaju obično moraju birati između brzine čitanja i bližeg odnosa s publikom. Ipak, treba imati na umu još nešto, a to je brojnost publike. Što je brojnija publika, posebno ako se mjeri u desetinama tisuća, vrlo je teško ostati u unaprijed zacrtanom ritmu govora. Drugim riječima, publika govorniku nameće svoj kaotični 'ritam' i tek manji broj govornika se tome može prilagoditi. Tuđman nije imao problema jer je publika bila mala, u odnosu na gazimestansku 1989., pa je zastajao s čitanjem govora jedino za vrijeme prekida zbog aplaudiranja. Također, Tuđman čitavo vrijeme svog govora zauzima čvrst gard, odlučnost je u svakoj njegovoj izgovorenoj rečenici. Ta odlučnost i usmjerenost bi bila još veća da nije brzog čitanja, nerijetko i nerazgovjetnog. Ovako je na momente odavao dojam da mu se žuri da sve što prije završi, da se može dalje baciti na posao. Pritom nije odavao preveliko oduševljenje ili neku drugu pozitivnu emociju, što se može protumačiti kao posljedica dugog i predanog rada na uvjetima i pripremi tog historijskog važnog događaja, koji njemu kao lideru ne daje mogućnost opuštanja. Što se tiče forme, za Tuđmana se ne može reći da je dobar govornik.

U svom govoru u Lisinskom Tuđman je najviše puta spomenuo sljedeće riječi: „Hrvati, Hrvatska“ 104 puta, „narod, narodni“ 40 puta te „HDZ“ 31,

20 Uz jasan nacionalistički diskurs naravno, nije isključen ni element predizborne kampanje: „Upravo zbog čestih verbalnih iskakanja čelnika HDZ-a teško je bilo odrediti što je izborna taktika, a što stvarna namjera stranke“ (Pauković, 2008: 18).

21 Times New Roman 12 (1.5).

ostatak se može vidjeti u tablici 3. Evidentno je da prva riječ dominira i da ona jest dio tog HDZ-ovog diskursa zahvaljujući kojem su prepoznati kao najodlučniji zagovornici hrvatske suverenosti.²²

Tablica 3: Izgovorene riječi u govoru Franje Tuđmana

Izgovorene riječi	Broj
Hrvati, Hrvatska (imenica, pridjev)	104 (oko 2%)
Narod, narodni/a	40 (0.7%)
HDZ ili Hrvatska demokratska zajednica	31
Demokracija, demokratski/e	21
Povijest, povijesni/a	19
Sloboda, slobodni/a	11
Suverenitet, suverenost	9
Ukupno riječi u govoru:	5.200

Govornika je publika nekoliko puta prekidala aplauzom²³, a evo i kod kojih izjava:

- „...onda prije svega valja poći od toga da postoji bitna razlika između HDZ-a i ostalih političkih stranaka u Hrvatskoj. Ona je u tome što HDZ, na istoj razini uz opća načela ljudskih, građanskih prava i opće parlamentarne demokracije – i k tom izričitiije i sustavnije, odlučnije i dosljednije od svih drugih, postavlja i zahtjev za pravo hrvatskoga naroda na samoodređenje i državnu suverenost“ (Tuđman, 1995a: 67).
- „...što ovaj program i politiku gradimo...na trima bitnim sastavnicama i odrednicama novije hrvatske povijesti... I, napokon, na onoj pozitivnoj jezgri iz tradicija hrvatske ljevice što je proklamirala pravo hrvatskoga naroda na samoodređenje, koje je sadržano i u načelima AVNOJ-a i zavnohofske Hrvatske, a sputano jednostranačkim centralizmom i utopijom komunističkoga društva“ (ibid.).
- „Oni što nas iz hrvatskih redova napadaju zbog toga što smo postavili zahtjev za ‘teritorijalnom cjelinom hrvatskoga naroda u njezinim povijesnim i prirodnim granicama’ dokazuju da ili nemaju pojma o povijesnim i geopolitičkim čimbenicima, što na dulje staze uvjetuju sudbinu pojedinih naroda, ili im do nje nije stalo“ (ibid.: 68).

22 Dakako, prepoznati su i zbog organizacijskog rada.

23 Napomena: za razliku od snimke Miloševićevog govora na Gazimestanu, nisam uspio pronaći potpunu snimku Tuđmanovog govora u Lisinskom. Koristio sam se onom koju jesam pronašao, i koja čini manji dio njegovog govora, ali dovoljno da se vidi opći doživljaj i atmosfera (<https://www.youtube.com/watch?v=xAV9H-s4Yy8&t=573s>).

- „...mi smo imali na umu da je i po sadašnjem Ustavu Bosna i Hercegovina također nacionalna država i hrvatskoga naroda... Hrvatski je narod jedan od najstarijih europskih naroda“ (ibid.: 69).

Slijedi razrada Tuđmanovog govora na temelju diskurzivnih strategija (Reisigl i Wodak u Meyer i Wodak, 2016: 42-44).

Tablica 4: Govor Franje Tuđmana

Diskurzivne strategije (govor Franje Tuđmana)	Svrha
<p><i>Nominacijska</i></p> <p>Kako se osobe, predmeti, pojave, događaji, procesi i radnje jezično nazivaju i spominju u određenom diskursu?</p>	<p><u>Društveni (politički) akteri:</u> <i>hrvatski narod, suverena Hrvatska; HDZ; Miloševićev velikosrpski ekspanzionizam</i></p> <p><u>Objekti, događaji, fenomeni:</u> <i>Prvi opći sabor HDZ-a; predizborna kampanja; hrvatska šutnja</i></p>
<p><i>Predikacijska</i></p> <p>Koje se karakteristike ili kvalitete pripisuju društvenim akterima, predmetima, pojavama, događajima, procesima i radnjama spomenutima u diskursu?</p>	<p><u>Društveni (politički) akteri:</u> <i>HDZ izričitiije, sustavnije, odlučnije i dosljednije od drugih postavlja zahtjev za pravo hrvatskog naroda na samoodređenje i državnu suverenost</i></p> <p><u>Objekti, fenomeni, događaji:</u> <i>Prvi opći sabor HDZ-a: prvi skup jedne hrvatske demokratske stranke nakon punih pol stoljeća jednostranačkog totalitarizma, ali ... i prvo očitovanje duhovnog zajedništva domovinske i raseljene Hrvatske;</i> <i>Predizborna kampanja: Ti izbori, realno gledano, još ne mogu biti u pravome smislu potpuno ravnopravni za sve sudionike. Za nas koji smo još pred tri tjedna djelovali u poluilegalnim uvjetima, s neprestanom prijetnjom zabrane i osobnih progona, u odnosu na Savez komunista i Socijalistički savez koji imaju u svojim rukama izrađeni i profesionalni i državni ustroj, a uz financijska i sredstva javnog općenja: od dnevnih listova do RTV-a.</i> <i>Hrvatska šutnja: oklopi sramotne šutnje počeli su se probijati</i></p>

<p><i>Argumentacijska</i></p> <p>Koji argumenti su korišteni u diskursu?</p>	<p><u>Tvrdnje (argumenti) istine:</u> <i>...jugoslavenska kriza prije svega državna kriza: zbog srpskog nemirenja sa svakim, a pogotovu avnojskim federalizmom, ali i slovenskoga i hrvatskoga nezadovoljstva s takvim dosadašnjim federalizmom;</i> <i>Djelujući u tim okvirima, ali s odlučnim opredjeljenjem da ih mijenjamo demokratskim putem, mi smo u samom početku naš zahtjev, da unutrašnji odnosi u SFRJ moraju počivati na konfederativnim osnovama – postavili do kraja jasno i nedvosmisleno.</i></p> <p><u>Tvrdnje (argumenti) prava:</u> <i>Unatoč svemu, uvjeren sam u našu izbornu pobjedu. Mi smo spremni da na izbore izađemo samostalno.</i> <i>...Oni što nas iz hrvatskih redova napadaju zbog toga što smo postavili zahtjev za „teritorijalnom cjelinom hrvatskoga naroda u njezinim povijesnim i prirodnim granicama” dokazuju da ili nemaju pojma o povijesnim i geopolitičkim čimbenicima, što na dulje staze uvjetuju sudbinu pojedinih naroda, ili im do nje nije stalo.</i></p>
<p><i>Perspektivizacijska</i></p> <p>Iz koje su perspektive te nominacije, atribucije i argumenti izražavani?</p>	<p><u>Ideološke perspektive (desni centar, prokapitalistička):</u> <i>Potrebno je što prije provesti ukidanje ničijega društvenoga vlasništva. Ali reprivatizaciju imovine u dioničarsko vlasništvo banaka i građana, a na nekim područjima i države, treba provoditi krajnje promišljeno.</i></p> <p><u>Nacionalističke perspektive:</u> <i>Premda se kriza u SFRJ produbljivala zaoštavanjem sukoba između Srbije i Slovenije, te pogoršanjem prilika na Kosovu, postajalo je sve očitije da su krajnji ciljevi velikosrpskog neoekspansionizma u rušenju avnojske SFRJ usmjereni naročito protiv Hrvatske jer je ona oduvijek bila glavnim protivnikom centralizma i hegemonizma.</i></p> <p><u>Stranačke perspektive:</u> <i>...da će HDZ ispuniti očekivanja svojega članstva i cijeloga hrvatskoga naroda za oživotvorenje svetoga prava na nesputanu slobodu i puni suverenitet</i></p>

<p><i>Mitigacijska i intenzifikacijska</i></p> <p>Jesu li pojedine izjave otvoreno artikulirane, jesu li pojačane ili ublažene?</p>	<p><u>Umanjivanje:</u> <i>Pri tom zaboravljaju da NDH nije bila samo puka „kvislinška” tvorba i „fašistički zločin” već i izraz kako političkih težnji hrvatskog naroda za svojom samostalnom državom, tako i spoznaja međunarodnih čimbenika, a u ovom slučaju vlade Hitlerove Njemačke, koja je na ruševinama versailleskoga krojila „novi europski poredak”, tih težnji Hrvatske i njenih geografskih granica.</i></p> <p><u>Intenzifikacija:</u> <i>U slijedu djelatnosti HDZ-a, naš proglas od 29. studenoga 1989. nedvojbeno je dokaz takva pristupa. Njegovo povijesno značenje proizlazi iz više razloga. Prvo, po svojim ciljnim zahtjevima taj proglas spada u rijetke, najznamenitije dokumente novije hrvatske povijesti. Drugo, po svojem sadržaju on je jedini iz hrvatskih redova na razini suvremenih demokratskih gibanja u srednjo-istočnoj Europi</i></p>
---	--

Posljednja razina analize govora tiče se njegove suštine, odnosno poruka koje je Tuđman želio poslati najprije članstvu HDZ-a (domaćim ljudima i hrvatskim emigrantima), zatim hrvatskoj javnosti (ponajprije svojim političkim ne-komunističkim konkurentima), jugoslavenskoj javnosti (Sloveniji i Srbiji, svakoj zemlji različito) i inozemstvu.²⁴ Naglasio bih još temeljnu razliku između Miloševićeva i Tuđmanova govora. Prvi drži govor kao predsjednik SR Srbije na jednom događaju koji je pod republičkim i saveznim pokroviteljstvom, nakon što je prethodno bio formalni partijski lider (sada je lider SKS *de facto*, ne više i *de iure*). Drugi govori kao osnivač i lider jedne opozicijske (u prvom redu!) političke stranke koja će ga formalno potvrditi za predsjednika, na donekle subverzivnom skupu koji, jasno, nema ni republičku, a kamoli saveznu potporu, nego sumnjičavost hrvatskih medija i zajedljivost srbijanskih medija.

Tuđman je svoj govor strukturirao u četiri cjeline. Najprije navodi svojevrsni historijat HDZ i kao bitnu prekretnicu ukazuje na objektivnu okolnost trenutka u kojem je „Hrvatska tek nemuštim mucanjem počela probijati oklope sramotne šutnje...” (Tuđman, 1995a: 63). Svako malo se osvrće na „povijesne okolnosti“ nastanka i razvoja HDZ-a. Nudi objaš-

²⁴ Tuđman je naknadno pojašnjavao novinaru Marinku Čuliću zašto je svijet tako negativno pisao o tom saboru i općenito o sigurnoj pobjedi HDZ-a na izborima. U Danasu od 1. svibnja 1990. napominje mu da je to zato jer je najveći dio stranih dopisništava smješten u Beogradu, gdje primaju vijesti od Tanjuga i srbijanskih medija (Danas, 1.5.1990.: 12).

njenje presudnog djelovanja HDZ u drugoj polovini 1989., a to je bila borba protiv „teze o genocidnosti hrvatskog naroda“ (ibid.: 64) i borba za vraćanje spomenika banu Jelačiću (ibid.: 65). Pregled razvoja HDZ-a Tuđman završava, kao i Milošević u svom govoru, konceptom jedinstva. Naravno, u ovom slučaju radi se o jedinstvu unutar političke stranke. Bitna je stoga njegova izjava da su „sačuvali jedinstvo premošćujući stanovite razlike o pojedinim pitanjima u općem interesu HDZ-a. To samo po sebi govori da smo bili vođeni isključivo oživotvorenjem programskih ciljeva HDZ-a, a ne nekakvim osobnim pobudama“. Druga dio govora fokusiran je na programske ciljeve HDZ-a. Pritom navodi tri temeljna dokumenta kao bazu programskih principa: *Prednacrt programskih osnova* (od 28. veljače 1989.), *Programska deklaracija* (od 17. lipnja 1989.) i *Proglas građanima i Saboru SR Hrvatske i cijelom hrvatskom narodu* (od 29. studenoga 1989.) – nose pečat određenih okolnosti danoga povijesnoga trenutka, ona u punoj jasnoći i nedvosmisleno iznose programske ciljeve HDZ-a“ (ibid.: 67). Ovo je ujedno najvažniji, ali i najkontroverzniji dio Tuđmanovog govora, na koji će se vratiti malo kasnije. Slijedi treći dio nazvan *Gledišta HDZ-a o nekim bitnim pitanjima u predstojećim izborima* (ibid.: 72), u kojem traži, između ostalog, privatno vlasništvo i slobodno tržište, ali i ukidanje društvenog vlasništva (ibid.: 74). Govor zaključuje s porukama optimizma i najavljuje daljnju političku borbu, i to „samostalno“ ili kroz „koalicijsku suradnju, već prije ili u tijeku izbora, s vodstvima onih stranaka ili izvanstranačkih ljudi, s kojima bi takva suradnja bila moguća i svrhovita s obzirom na programske i osobne pretpostavke“ (ibid.: 77).

Izdvojio bih sada, po mome sudu, tri važne poruke govora. Prva poruka najuže je vezana uz poziciju konfederalizma nasuprot federalizmu koji je zagovarao SKH, odnosno kasnije SKH-SDP. Tuđman je to izrazio ovako: „U svojim programskim osnovama mi smo se pozvali na avnojska i zavnohovska načela ne zbog nekih političko-taktičkih pobuda, nego zbog najdubljih povijesnih i međunarodnopravnih razloga. Ali isto tako ne zbog nekog ustavobraniteljskog stajališta prema avnojskom poretku, već radi njegove nadogradnje pa i nadilaženja, pače i izlaza iz njegova vrijednosnog uporišta“ (ibid.: 70). Stvar je bila očita. Komunisti su i dalje bili za federalizam, pritom nisu dovoljno snažno reagirali na očito kršenje Ustava 1974. koji je već imao određene konfederalne elemente, stoga je HDZ išao argumentacijom da će i ova nominalna ravnopravnost Hrvatske uskoro nestati recentralizacijom Jugoslavije. Jedino je rješenje konfederalne elemente ojačati do kraja i umjesto recentralizacije, provesti konfederalizaciju. Smatram da se nad ovom namjerom duboko zamislio onaj dio biračkog tijela koji se već bio dvoumio za koju od opozicijskih stranaka će glasati. HDZ je, izgleda, bio najodlučniji u namjeri da brani hrvatsku suverenost pod svaku cijenu. Tim više što je sam Tuđman naglasio povijesne zasluge

hrvatskih komunista i partizana kojima su u „Ustav Hrvatske konačno ušla Istra, te vraćena Rijeka i Zadar, Cres, Lošinj i Lastovo“ (ibid.).

Druga poruka tiče se sada već dobro poznate i u dijelu analitičara omražene izjave koju u cijelosti navodim: „Pobornici hegemonističko-unitarističkih ili jugoslavensko velikodržavnih shvaćanja vide u programskim ciljevima HDZ-a ništa drugo do zahtjev za obnovom ustaške NDH. Pri tom zaboravljaju da NDH nije bila samo puka ‘kvislinška’ tvorba i ‘fašistički zločin’ već i izraz kako političkih težnji hrvatskog naroda za svojom samostalnom državom, tako i spoznaja međunarodnih čimbenika, a u ovom slučaju vlade Hitlerove Njemačke, koja je na ruševinama versailleskoga krojila ‘novi europski poredak’, tih težnji Hrvatske i njenih geografskih granica. Prema tome, NDH nije bila samo puki hir osovinskih sila već je bila posljedak posve određenih povijesnih čimbenika“ (ibid.: 68). Čini mi se da forma Tuđmanove izjave, koju su žestoko osudili hrvatski politički konkurenti, a jedva dočekali srbijanski mediji, ima nekoliko uzroka. Treba imati na umu da se Tuđman intelektualno razvijao kao marksist gotovo čitav svoj život. Bez obzira koliko uspješno shvatio (i prihvatio) marksizam, jednu njegovu osobinu ipak je morao usvojiti, a to je promatranje, posebno historijskih, pojava kao dinamični proces koji prožimaju subjektivne i objektivne okolnosti. Ova terminologija se već vidi ranije u govoru: „Oblikujući ovakva programska polazišta HDZ-a, prosudili smo da je svaka od ovih sastavnica, sa svim svojim sljedbama, odigrala važnu ulogu u novijoj hrvatskoj povijesti, ali da nijedna nije do kraja ispunila svoje ciljeve. I to, *koliko zbog objektivnih okolnosti*, toliko i *zbog programskih i subjektivnih* manjkavosti i jednostranosti“ (ibid.: 67, kurziv D.B.).

Dakle, po mom sudu je Tuđman spomenutom izjavom htio naglasiti da NDH nije mogla biti tvorevina bez svoje društvene baze, a koje bi ona bila izraz. Svaka društvena tendencija ima svoj izraz upravo u društvu, a to *eo ipso* znači da je i izraz interesa određenih društvenih skupina. Nema dileme, a to je drugi uzrok, da je Tuđman dobro razumio da je NDH bila reakcionarna historijska pojava, ali je to bio očiti ustupak hrvatskim iseljenicima koji su bili u Lisinskom. Ne samo radi svojih i HDZ-ovih političkih ciljeva, nego i radi toga da bi kasnije u govoru mogao normalno odati zasluge hrvatskim komunistima i partizanima.²⁵ Konačno, epizoda o NDH

25 Kasnije na saboru dogodila se epizoda kad je velečasni Ante Baković u svom govoru poručio „braći Srbima u Hrvatskoj“ da s njima ne žele „ratovati“, „da sve što tražimo je da hrvatski narod bude suveren u svojoj domovini, a Srbima priznajemo sva građanska i nacionalna prava“ i sl., pa je dio publike reagirao negodovanjem i zvižducima. U tom trenutku je Vladimir Šeks pozvao Bakovića da završi zbog vremena, a Tuđman je intervenirao da se smire protesti. Pozvao je članstvo da „Sabor bude na razini na kojoj je i dosad bio... i da je na mjestu ova Poruka mira i suradnje za zajedničko stvaranje uvjeta za skladan suživot, ali i zahtjev da poštuju svoju hrvatsku domovinu“ (Glasnik HDZ, ožujak 1990: 12).

bila je nužan sastojak njegovog koncepta nacionalne pomirbe (ustaša i partizana).²⁶

I treća poruka Tuđmana bila je usmjerena ostalim političkim strankama. Najprije je naglasio da HDZ najdosljednije brani hrvatsku suverenost i da je ponudio upravo onaj program koji u datom historijskom trenutku hrvatski narod treba. Nakon toga, pri kraju svog govora, izjavio je da je HDZ na izbore spreman izaći samostalno i da vjeruje u pobjedu. Zapravo, u odnosu na konkurentske stranke, Tuđman je znao, pa je tako i govorio, da se ljude neće pridobiti samo programom (iako je upravo to najviše HDZ uradio)²⁷, nego i terenskim radom, kapilarnim organiziranjem.

5. ZAKLJUČAK

U radu sam pokušao uraditi analizu govora dvojice ključnih političkih ličnosti ovih prostora u procesu raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Slobodana Miloševića i Franje Tuđmana. Riječ je o njihovim poznatim govorima, na Gazimestanu 28. lipnja 1989., odnosno na Prvom općem saboru HDZ-a 24. veljače 1990.

Za teorijsko polazište pokušaja analize političkih govora poslužio mi je diskursno-povijesni pristup kritičke analize diskursa. Naglasak u radu gotovo je bio podjednako na povijesnim okolnostima uspona Miloševića i Tuđmana, kao i na njihovim političkim govorima. Više sam se fokusirao na unutarstranačku dinamiku (Milošević i SKS; Tuđmanove političke ideje i HDZ), nego na makroekonomske ili makropolitike okolnosti iz razloga što se dosad općenito manje obrađivao taj element u kontekstu političkog djelovanja dvojice protagonista. I drugo, analiza govora u radu ne proizlazi iz naknadnih događaja niti iz krupnih političkih događaja u tadašnjoj Jugoslaviji, nego iz ideja koje su protagonisti zagovarali i načina kako su ih pokušali realizirati.

Istraživanje literature vodilo me zaključku da Slobodan Milošević u svom gazimestanskom govoru nije najavljivao velikosrpsku agresiju, posebno ne u današnjem značenju (Srbija do granice Virovitica-Karlovac-Karlobag), a ni ratno stanje među tadašnjim socijalističkim republikama. Miloševićev govor bio je jedan populistički, ali dosljedan govor u odnosu na

26 Politolog Stevo Đurašković naglašava da je nacionalno pomirenje središnji koncept tuđmanizma (Đurašković, 2014: 59).

27 U analizi koju su u izbornom periodu proveli istraživači *Danasa* o učestalosti izgovorenih pojmova „Hrvatska“, „demokracija“, „država“, „pravo“ i „sloboda“, rezultati su sljedeći: kod HDZ-a 33% riječi gravitira oko pojma „Hrvatska“ (uključujući taj pojam) i daleko je prvi od navedenih pojmova, kod Koalicije narodnog sporazuma (KNS) je to 19%, a SKH-SDP tek 10% (Danas, 1.5.1990.: 21, 22).

njegove ranije govore i intervjuje tadašnje 1989. i prethodne godine. Milošević je namjeravao utvrditi političko stanje u Srbiji, koje je obilježilo pripajanje dviju pokrajina, uspostaviti bliske odnose s pravoslavnom crkvom koja je tada prvi puta sudjelovala na službenom političkom događaju najviše razine, mobilizirati Srbe izvan Srbije kako bi nakon neuspjelog pokušaja u Sloveniji, izvršio presudni politički utjecaj u Hrvatskoj, a s ciljem recentralizacije zemlje.

Za partijskog političara kakav je bio Milošević, s obzirom na okolnosti njegovog političkog uspona, dinamiku unutarstranačke borbe te njegove ambicije i političku moć, sasvim je bio očigledan *modus operandi* koji je uključivao institucionalne i vaninstitucionalne metode, to jest koji je ulicu i terenske mobilizacije koristio kao legitimaciju političkog djelovanja, a političko djelovanje koristio za efikasno organiziranje tih mobilizacija. U tom smislu, on je zaista očekivao da ako već situacija neće ići rapidno u smjeru recentralizacije zemlje s dominantnom ulogom Beograda, onda barem neće biti većih potresa. Pritom je, po mom mišljenju, uvelike podcijenio ne snagu hrvatskih komunista, nego, paradoksalno, njihovu političku impotenciju i slabost, a koja je bila upravo tolika izražena da je omogućila stvaranju okolnosti iz kojih će politički nastati Franjo Tuđman i HDZ. Kao što je Milošević bio spreman poslužiti se svim politički raspoloživim sredstvima (pa i vojnim!) da realizira zacrtane ciljeve, tako će i na hrvatskoj političkoj sceni nastati pokret na čelu s Tuđmanom koji također neće prezati od svih raspoloživih sredstava da se izbori za realizaciju svojih ciljeva. Bitna razlika između Miloševića i Tuđmana u periodu koji sam analizirao jest ta da je prvi bio predsjednik SR Srbije u trenutku svog govora, a drugi predsjednik političke stranke i skorašnji kandidat za predsjednika SR Hrvatske.

U svom govoru na stranačkom kongresu Tuđman je, stoga, imao drugačiju političku pozadinu. Cilj njegova govora nije neposredna ideološka mobilizacija svih Hrvata, nego mobilizacija svih članova stranke, njena konsolidacija kao političko sredstvo (dakle, posredno!) mobiliziranja svih Hrvata oko nacionalnog pitanja. U tom kontekstu sam mogao zaključiti da je Tuđmanov govor bio gotovo u potpunosti u skladu s tadašnjim okolnostima, programskim principima HDZ-a i vlastitim Tuđmanovim političkim idejama. Drugim riječima, njegov govor nije bio ustaški niti je on sam zazivao novu NDH.

Iako dva različita govora, dva različita govornika i dvije osobe s različitim političkom pozadinom, Milošević i Tuđman u svojim govorima demonstrirali su i neke sličnosti. Tako obojica stavljaju težište na nacionalno pitanje, samo što Milošević nacionalno pitanje vidi kao suočavanje s avnojskim načelima i njihovo redefiniranje te kao recentralizaciju Jugoslavije, uz dominantnu ulogu Srbije, dok Tuđman nacionalno pitanje vidi

kao osamostaljenje Hrvatske putem konfederalizacije Jugoslavije. Prioritizirajući nacionalno pitanje oni su nužno morali umanjiti, a nerijetko i izostaviti klasno pitanje. Stoga se ne obraćaju srbijanskim ili hrvatskim radnicima, nego svim Srbima i svim Hrvatima. Kao što rekoh, bitnu razliku vidim u tome što Milošević cilja na Srbe u prvom koraku, a Tuđman na Hrvate u drugom koraku, nakon članova stranke. Obojica za svoje narode tvrde da su ne samo europski, nego da su i obranili europsku civilizaciju u jednom trenutku u povijesti. Zatim obojica pozivaju na odlučnost i jedinstvo. Kod Tuđmana se odlučnost i jedinstvo javljaju kao preduvjeti stranačke mobilizacije, koja je, opet, preduvjet za rukovođenje nacionalnim pokretom koji će napokon prevladati destruktivnu hrvatsku šutnju. Kod Miloševića su odlučnost i jedinstvo preduvjeti daljnjeg jačanja Srbije kao najveće i najmnogoljudnije jugoslavenske države koja je, opet, jedino jamstvo rješavanja jugoslavenske krize.

Konačno, i Milošević i Tuđman su 'proizvod' tadašnjih okolnosti. I jedan i drugi su na vlast došli jer se politička vodstva prije njih nisu znala ni mogla nositi s političkom krizom u vlastitim redovima, a društvenom krizom u vlastitim državama. Povijesno gledano, nacionalističke tendencije kao sastavni dio dinamike proturječnosti jugoslavenskog društva, svoj najviši i najrazorniji izraz dobile su u Miloševiću i u Tuđmanu. Njihovi politički govori naglasili su odlučnost u rješavanju svakog problema koji im se nađe na putu. Kad su na tom putu naišli jedan na drugoga, odlučnost je morala postati nepopustljivost, a njihova različita gledišta na rješavanje domaće krize postala su međusobno isključujuća.

LITERATURA

- Barić, Nikica. 2005. *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990.-1995.*, Golden Marketing, Zagreb.
- Dragović-Soso, Jasna. 2002. *Saviours of the Nation?: Serbia's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism*, Hurst&Company, London.
- Durašković, Stevo. 2014: Nation-building in Franjo Tuđman's Political Writings, *Croatian Political Science Review*, (51) 5: 58-79.
- Goldstein, Slavko. 2007. *1941. Godina koja se vraća*, Zagreb: Novi liber.
- Hartmann, Florence. 2002. *Milošević- Dijagonala luđaka*, Zagreb-Rijeka: Globus.
- Hudelist, Darko. 2004. *Tuđman- Biografija*, Profil, Zagreb.
- Jović, Dejan. 2008: Osmi sjednica: uzroci, značaj, interpretacije u: Dejan Jović, Momčilo Pavlović, Vladimir Petrović (ur.) *Slobodan Milošević: Put ka vlasti*, Beograd i Stirling: 33-70 (internet verzija: 1-65). <https://dspace.stir.ac.uk/bitstream/1893/1185/1/Paper%2C%20Osmi%20sjednica.pdf>.

- Jović Dejan. 2008. The Slovenian-Croatian Confederal Proposal: A Tactical Move or an Ultimate Solution?, u: Lenard J. Cohen i Jasna Dragović Soso (ur.): State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration. West Lafayette: Purdue University Press, str.249-280.
- Mamula, Branko. 2000. *Slučaj Jugoslavija*, Podgorica: CID.
- Marijan, Davor. 2016. „Događanja naroda“ u Kninu 1989. godine – slom jugoslavenske ustavne konstrukcije u hrvatskoj, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, Zadar (58): 439-467.
- Matković, Hrvoje. 1999. *Suvremena politička povijest Hrvatske*, MUP Hrvatske, Policijska akademija, Zagreb.
- Milošević, Slobodan. 1989. *Godine raspleta.*, BIGZ, Beograd.
- *Noć i zora u Kosovu polju*, 24.-25. aprila 1987.
  - *Tako više neće moći*, intervju NIN-u, jun 1988.
  - *Likvidirati male i velike mržnje*, Večernje novosti, januar 1989.
  - *Nova faza razvoja (Dvedeseta sednica CK SKJ, Beograd)*, januar-februar 1989.
- Nikolić, Kosta. 2016: Smenjivanje Ivana Stambolića sa funkcije predsednika predsedništva SR Srbije 1987., *Istorija 20. veka*, (34) 1: 159-178.
- Pauković, Davor. 2008: Predizborna kampanja u Hrvatskoj 1990. u svjetlu hrvatskog i srpskog novinstva, *Časopis za suvremenu povijest*, (40) 1: 13-30.
- Reisigl, Martin i Wodak, Ruth. 2016. The Discourse-Historical Approach (DHA), u: Ruth Wodak i Michael Meyer (ur.): *Methods of Critical Discourse Analysis*. SAGE Publications: 24-57.
- Reisigl, Martin. 2017. The Discourse-Historical Approach u: John Flowerdew, John E. Richardson, *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies*, Routledge: 44-59.
- Roksandić, Drago. 2018: O manjinskom legitimitetu i legalitetu: Srbi u Hrvatskoj između lojalnosti, neposlušnosti i pobune (1989.-1990.) u: Drago Roksandić, *Historiografija u tranziciji*, Prosvjeta. Zagreb: 25-59.
- Šuvar, Stipe. 2013. *Historia Tragicomica*, Razlog, Zagreb.
- *Hrvatska bira između prošlosti i budućnosti, Slobodna Dalmacija, Split, 16. i 17. Travanj 1990.*
  - *Revolucija nije bila zločin, Intervju Nedjelja, Sarajevo, 18. i 25. Marta 1990.*
- Tuđman, Franjo. 1995a. *S vjerom u samostalnu Hrvatsku*, Narodne novine, Zagreb.
- *Povijesne pretpostavke samoodređenja naroda i integracije svijeta*, 17. 6. 1987.

- *Programska deklaracija osnivačke skupštine Hrvatske demokratske zajednice*, 17.6.1989.
- *Programske zasade i ciljevi HDZ-a*, 24.2.1990.

Tuđman, Franjo. 1995b. *Usudbene povjestice*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

- *Nacrtu programskih osnova Hrvatskog narodnog i socijalističkog pokreta*, 1977.
- *Reprodukcija intervjua novinara njemačke televizije ARD Petera Miroschnickoffa za njemačku tv s Franjom Tuđmanom*, 20.1.1980.
- *U ime prigušene Hrvatske (nacrt proglašenja)*, 1985./1986.
- *O smislu i svrsi osnutka Hrvatske demokratske zajednice*, 28.2.1989.
- *O nacionalističkim manijacima i idiotima i o tijanićevskim mudracima*, 9.4.1989.
- *Pravo svakog naroda na samoodređenje*, prva polovina rujna 1989.
- *Povijesna potka i smisao sadašnje protuhrvatske kampanje*, rujna 1989.

Novine:

Danas

- 28.3.1989. Intervju, Dragutin Domitrović, sekretar Predsjedništva CK SKH: *Kome smeta Hrvatska*.
- 30.5.1989. Milan Jajčinović: *Prošlost nad sadašnjošću*.
- 4.7.1989. Jelena Lovrić, *Novo i staro oružje*.
- 18.7.1989. Jelena Lovrić, *Partijski rat ili mir*.
- 5.12.1989. Jelena Lovrić, *Zub na zub*; Intervju dr. Anđelko Runjić, predsjednik Sabora SR Hrvatske: *Hrvatska neće pokleknuti*.
- 1.5.1990. Intervju, Franjo Tuđman: *Jamčim, revanšizma neće biti*; Vidmir Raič, *Hrvatska u hrvatskom rječniku*.
- 6.3.1990. Jelena Lovrić, *Između dvije vatre*; Jasna Babić, *Povratak ratnika*.

Glasnik Hrvatske demokratske zajednice. 1990. (ožujak, broj 8), Sabor HDZ.

Nedjeljna Dalmacija, 11.12.1988. Intervju, Žarko Puhovski: *Jugoslavija je neizbježna*.

Politika (br.26562, god.84), 15.9.1987.

- (br.26572, god.84) 25.9.1987.

Internet izvori:

Čolović, Ivan, *Tako je govorio Milošević* (27.6.2012.) <https://pescanik.net/tako-je-govorio-milosevic/>. Pristup 20. kolovoza 2019.

- Miladinović, Veljko, *Sve tajne Gazimestana '89: Senta je držao ruku na pištolju, a patrijarh German nije imao vino za obred* (28.6.2017.), <https://arhiva.nedeljnik.rs/velike-price/portalnews/sve-tajne-gazimestana-89-senta-je-drzao-ruku-na-pistolju-a-patrijarh-german-nije-imao-vino-za-obred/>. Pristup 3.8.2019.
- Miletić, R. Aleksandar, *Generacije srpskih (re)centralista, 1968-1990: Opravdani zahtevi ili put u raspad Jugoslavije? Analiza slučaja 3*, http://www.yuhistorija.com/serbian/jug_druga_txt01c3.html. Pristup 5.11.2019.
- Telegraf.rs, *Ovim govorom na Gazimestanu 1989, Milošević je ustoličen kao vođa Srba koje je poveo u ponor* (28.6.2019.), <https://www.telegraf.rs/vesti/politika/3076109-ovim-govorom-na-gazimestanu-1989-milosevic-je-ustolicen-kaovodja-srba-ko-je-je-poveo-u-ponor-video>. Pristup 9. kolovoza 2019.

SUMMARY

CONTRIBUTION TO THE ANALYSIS OF POLITICAL SPEECHES MADE BY SLOBODAN MILOSEVIC (JUNE 28TH 1989) AND FRANJO TUDJMAN (FEBRUARY 2ND 1990)

The paper is an attempt to analyze Gazimestan speech made by Milosevic as well as Tudjman's speech at the first general assembly of the Croatian Democratic Union (CDU). Intention is to demonstrate that, concerning Milosevic's speech, its primary aim was not violent breakup of Yugoslavia neither inter-republican wars. On the other hand, the paper should also demonstrate that Tudjman's speech, in total, was not ustasha oriented. In this context, analyzed period ends just before the first multiparty elections in Croatia, therefore it does not address the CDU's coming to power. It also abstracts from other social actors, whether in Serbia or Croatia, especially Serbs in Croatia. The analysis of these two political speeches is not relativizing in any way the role of two protagonists, nor does it abolish them from their political responsibility for the breakup of Yugoslavia and the resulting wars. Review and analysis of their speeches were made in the context of the time in which they were held and they consciously abstract the subsequent development of political events in Yugoslavia. Of course, although the speakers couldn't know what the ultimate consequences of their speeches would be, it is certain that they both intended to produce a powerful effect and raise tensions in the public space.

Keywords: speech, Slobodan Milosevic, Franjo Tudjman, SCL, LCC, CDU